

XOTIN-QIZLARNING IJTIMOY-IQTISODIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA MAHALLA INSTITUTINING ROLI: QISHLOQ VA SHAHAR HUDUDLARINI QIYOSIY TAHLILI

Yunusova Cho'lponoy Abierovna

TIFT universiteti "Pedagogika va psixologiya"

kafedra katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida mahalla instituti xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishdagi o'rni o'rganiladi. Qishloq va shahar hududlaridagi farqlarni qiyosiy tahlil qilish orqali "Ayollar daftari", mahallalarda xotin-qizlar bandligini ta'minlash va salomatligini mustahkamlash markazlari, grant dasturlari va xotin-qizlar faollari faoliyatining samaradorligi baholanadi. Empirik ma'lumotlar (so'rovnomalar, statistika va hujjat tahlili) asosida mahalla institutining ijobiy ta'siri va mavjud muammolar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari mahalliy darajada gender tenglik va ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: mahalla instituti, xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligi, gender tenglik, qishloq va shahar hududlari, "Ayollar daftari", Milliy dastur.

KIRISH

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotidagi faolligini oshirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. 2022–2026 yillarga mo'ljallangan "Xotin-qizlarning faolligini oshirish bo'yicha Milliy dastur" va Prezident farmonlari (PF-87 va boshqalar) asosida mahalla instituti ayollar muammolarini hal etishning asosiy mexanizmlaridan biriga aylandi.

Mahalla – bu nafaqat an'anaviy o'zini-o'zi boshqarish organi, balki xotin-qizlarni kasbga o'qitish, tadbirkorlikka jalb qilish, "Ayollar daftari" orqali manzilli yordam ko'rsatish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish markazidir. Biroq qishloq va shahar hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, gender stereotiplar va infratuzilma farqlari tufayli mahallaning bu boradagi roli ham turlicha namoyon bo'lmoqda. Tadqiqotning maqsadi shu farqlarni aniqlash va mahalla institutining samaradorligini oshirish yo'llarini taklif etishdir.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Ushbu tadqiqotning **asosiy maqsadi** mahalla institutining xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishdagi rolini qishloq va shahar hududlari misolida qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Bu maqsad O'zbekiston Respublikasining Yangi taraqqiyot strategiyasi va 2022–2026 yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy

dasturga to'la mos keladi. Prezidentning PF-87-son Farmoni (2022-yil 7-mart) va keyingi hujjatlar asosida mahalla instituti xotin-qizlar muammolarini manzilli hal etishning asosiy mexanizmlaridan biriga aylangan bo'lib, "Ayollar daftari" tizimi, kasbga o'qitish markazlari, imtiyozli kreditlar va tadbirkorlik grantlari orqali ayollar bandligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda. Biroq qishloq va shahar hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, infratuzilma darajasi, gender stereotiplar va oilaviy yuklamalar farqlari tufayli mahalla institutining ta'siri va samaradorligi ham turlicha namoyon bo'lmoqda. Qiyosiy tahlil orqali ushbu farqlarni aniqlash, mahallaning ijobiy tajribalarini umumlashtirish hamda kelajakdagi takomillashtirish yo'llarini ilmiy asosda taklif etish tadqiqotning dolzarbligini ta'minlaydi.

Tadqiqotning quyidagi vazifalari belgilandi:

Xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligi tushunchasini nazariy asoslash.

Ushbu vazifa doirasida xalqaro (BMT, Jahon banki, UNDP) va mahalliy olimlarning gender tenglik, ijtimoiy kapital, iqtisodiy mustaqillik va faollik nazariyalarini tahlil qilish rejalashtirilgan. Xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligi tushunchasi nafaqat bandlik va tadbirkorlik ko'rsatkichlari bilan, balki qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtirok, oilaviy va jamiyatdagi rol, shuningdek, gender stereotiplar ta'sirini hisobga olgan holda aniqlanadi. Bu nazariy asos keyingi empirik tadqiqotlar uchun metodologik bazani yaratadi va O'zbekiston kontekstida ushbu tushunchani mahalliy sharoitlarga moslashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda mahalla institutining rivoji va gender siyosatidagi o'rnini o'rganish. Bu vazifa mahalla institutining tarixiy rivoji, 2022-yildan keyin amalga oshirilgan islohotlar (Mahalla va oila vazirligi tashkil etilishi, "Ijtimoiy mahalla" axborot tizimi joriy etilishi) va gender siyosatidagi o'rnini hujjatlar (Milliy dastur, PF-87 va boshqa farmonlar) asosida tahlil qilishni nazarda tutadi. Mahalla nafaqat o'zini-o'zi boshqarish organi, balki xotin-qizlar bilan manzilli ishlash, "Ayollar daftari" orqali ehtiyojmand ayollarni aniqlash, kasbga yo'naltirish va tadbirkorlikka jalb qilishning asosiy platformasi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot mahalla institutining huquqiy va tashkiliy asoslarini baholaydi hamda uning gender siyosatini amalga oshirishdagi samaradorligini ilmiy jihatdan baholaydi.

Qishloq va shahar mahallalarida xotin-qizlar bandligi, tadbirkorligi va ijtimoiy faolligini taqqoslash. Ushbu vazifa empirik tadqiqot asosida (so'rovnomalar, statistik ma'lumotlar, fokus-guruh suhbatlari) qishloq va shahar hududlaridagi xotin-qizlarning bandlik darajasi, tadbirkorlik faoliyati (oilaviy hunarmandchilik, xizmat ko'rsatish sohasi) va ijtimoiy ishtirokini (mahalla faollari, klublar, grant loyihalari) qiyosiy tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Qishloq hududlarida mahalla ko'proq oilaviy tadbirkorlik va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash orqali faollikni oshirayotgan bo'lsa, shahar hududlarida rasmiy bandlik, raqamli ko'nikmalar va

xizmat ko'rsatish sohasi ustunlik qilishi kutilmoqda. Qiyosiy tahlil hududiy farqlarni (infratuzilma, stereotiplar, vaqt resurslari) aniqlashga yordam beradi.

Mavjud muammolarni aniqlash va samarali mexanizmlarni taklif etish.

Tadqiqotning yakuniy vazifasi qishloq va shahar mahallalarida aniqlangan to'siqlar (gender stereotiplar, infratuzilma yetishmovchiligi, bola parvarishi muammolari, raqamli savodsizlik) va muvaffaqiyatli amaliyotlarni umumlashtirish hamda mahalla institutining samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Takliflar mahalliy hokimiyat, Oila va xotin-qizlar qo'mitasi, Mahalla vazirligi uchun mo'ljallangan bo'lib, mini-bog'chalar tashkil etish, kooperativlar yaratish, raqamli platformalarni rivojlantirish va mahalla faollarini qo'shimcha o'qitish kabi choralarini o'z ichiga oladi.

Nazariy va metodologik asoslar

Ushbu tadqiqot gender tenglik nazariyasi, ijtimoiy kapital nazariyasi va mahalliy boshqaruv institutlari haqidagi ilmiy yondashuvlarga asoslanadi. Bu nazariyalar tadqiqotning analitik bazasini tashkil etib, mahalla institutining xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishdagi rolini chuqur tushunishga yordam beradi.

Gender tenglik nazariyasi xotin-qizlar va erkaklar o'rtasidagi tengsizlikni ijtimoiy konstruktsiya sifatida ko'rib chiqadi. Bu nazariya gender stereotiplar, oilaviy mehnat taqsimoti va institutsional to'siqlar (masalan, ayollarning asosiy roli — oila va bola parvarishi) ayollarning iqtisodiy mustaqilligi va jamiyatdagi ishtirokini cheklashini ta'kidlaydi. O'zbekiston kontekstida gender tenglik BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 5), Jahon banki va UNDP hisobotlarida hamda milliy hujjatlarda (2022–2026 yillarda xotin-qizlar faolligini oshirish Milliy dasturi, Prezidentning PF-87-son Farmoni) ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Nazariya mahalla institutini gender tenglikni amalga oshirishning mahalliy mexanizmi sifatida baholashga imkon beradi, chunki mahalla "Ayollar daftari" orqali ehtiyojmand ayollarni aniqlab, ularni kasbga o'qitish va tadbirkorlikka jalb qilish orqali tengsizlikni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Ijtimoiy kapital nazariyasi (Robert Putnam, Pierre Bourdieu va boshqalar) jamiyatdagi ishonch, tarmoqlar va normalar orqali resurslarni birgalikda ishlatish imkoniyatini ta'kidlaydi. Mahalla instituti ijtimoiy kapitalning yorqin namunasi bo'lib, u oilaviy va qo'shniçilik aloqalari asosida xotin-qizlar uchun qo'llab-quvvatlash tarmoqlarini yaratadi. Qishloq hududlarida mahalla oilaviy tadbirkorlik (hunarmandchilik, tikuvchilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash) va grant dasturlarini rivojlantirish orqali bonding (ichki) ijtimoiy kapitalni kuchaytirsa, shahar hududlarida bridging (tashqi) kapital (ijtimoiy tarmoqlar, xizmat ko'rsatish markazlari) orqali ayollarning iqtisodiy faolligini oshiradi. Bu nazariya mahallaning xotin-qizlar bandligini ta'minlashdagi rolini ijtimoiy kapitalni mobilizatsiya qilish mexanizmi sifatida izohlaydi.

Mahalliy boshqaruv institutlari nazariyasi mahallani o'zini-o'zi boshqarish va davlat siyosatini mahalliy darajada amalga oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqadi. O'zbekistonda 2022-yildan keyin Mahalla va oila vazirligi tashkil etilishi, "Ijtimoiy mahalla" axborot tizimi joriy etilishi mahallani gender siyosatining asosiy platformasiga aylantirdi. Jahon banki loyihalari (Rural Infrastructure Development Project) ham mahallalardagi ishtirokchi boshqaruv (community-driven development) orqali ayollarning iqtisodiy inklyuziyasini kuchaytirishni qo'llab-quvvatlaydi.

Metodologik asoslar. Tadqiqot aralash usullarga asoslanadi. Birlamchi ma'lumotlar so'rovnoma (qishloq va shahar mahallalarida jami 200–300 nafar xotin-qiz ishtirokida, tasodifiy tanlov usuli bilan) va fokus-guruh suhbatlari (har bir hududda 4–6 ta guruh) orqali yig'iladi. Ikkinchi darajali ma'lumotlar hujjat tahlili (Milliy dastur, PF-81, PF-87 farmonlari, Statistika agentligi ma'lumotlari, "Ayollar daftari" hisobotlari) va rasmiy statistika (bandlik, tadbirkorlik ko'rsatkichlari) asosida tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil usuli qishloq va shahar hududlaridagi farqlarni (infratuzilma, gender stereotiplar, vaqt resurslari) aniqlashga yordam beradi. Ma'lumotlar SPSS yoki Excel dasturlari yordamida statistik tahlil qilinadi (o'rtacha qiymatlar, foizlar, korrelyatsiya). Tadqiqot etik talablarga (anonimlik, rozilik) rioya qilgan holda o'tkaziladi.

Asosiy natijalar (taxminiy tahlil)

Tadqiqot natijalari mahalla institutining xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishdagi rolini qishloq va shahar hududlarida sezilarli farqlar bilan namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Bu farqlar infratuzilma, gender normalari va iqtisodiy imkoniyatlar bilan bog'liq.

1. **Qishloq hududlarida:** Mahalla instituti xotin-qizlarni oilaviy tadbirkorlikka (hunarmandchilik, tikuvchilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash) faol jalb qilmoqda. "Ayollar daftari" tizimi orqali ishsiz va ehtiyojmand ayollar aniqlanib, imtiyozli kreditlar, grantlar va kasbga o'qitish markazlariga yo'naltirilmoqda. 2022-yildan keyin Milliy dastur doirasida mahallalarda tashkil etilgan markazlar ayollar bandligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Biroq faollik darajasi nisbatan pastroq bo'lib, bunga transport muammolari, bozor infratuzilmasining yetishmovchiligi va kuchli gender stereotiplar (ayolning asosiy roli — oila va uy mehnati) sabab bo'lmoqda. Qishloq joylarda bola parvarishi va norasmiy uy mehnati ayollarning rasmiy bandligini cheklab, iqtisodiy faollikni asosan oilaviy va norasmiy shaklda saqlab qolmoqda.

2. **Shahar hududlarida:** Mahallalar xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlikka (tikuvchilik ustaxonalar, fitnes va sheyping markazlari) va ijtimoiy tarmoqlar orqali faollikni oshirishga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Shahar ayollari ta'lim darajasi va kasbiy malaka jihatidan ustunlikka ega bo'lib, mahalladagi xotin-qizlar faollari va markazlar samaraliroq ishlamoqda. Biroq vaqt tanqisligi (ish + oilaviy

majburiyatlar) va raqobat muammolari mavjud. Shahar mahallalarida faollik ko'proq rasmiy va diversifikatsiyalashgan shaklda namoyon bo'lmoqda.

3. **Umumiy tendensiyalar:** 2022-yildan keyin joriy etilgan markazlar, grant mexanizmlari va "Ayollar daftari" tizimi mahalla institutini ayollar bandligini oshirishning muhim vositasiga aylantirdi. Mahalla ijtimoiy kapitalni mobilizatsiya qilib, gender tenglik siyosatini mahalliy darajada amalga oshirishga yordam bermoqda. Shu bilan birga, qishloq-shahar farqi saqlanib qolmoqda: qishloqda iqtisodiy faollik asosan oilaviy va norasmiy shaklda, shaharda esa rasmiy bandlik va xizmat ko'rsatishga asoslangan. Umuman olganda, mahalla instituti ijobiy ta'sir ko'rsatayotgan bo'lsa-da, infratuzilma va stereotiplarni bartaraf etish orqali uning samaradorligini yanada oshirish zarur.

Xulosalar

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, **mahalla instituti** Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirishda muhim va samarali vositaga aylangan. Ayniqsa, 2022-yildan keyin qabul qilingan Prezidentning PF-87-son Farmoni va 2022–2026 yillarga mo'ljallangan "Xotin-qizlarning faolligini oshirish bo'yicha Milliy dastur" asosida mahallalarda tashkil etilgan "**Ayollar daftari**" tizimi, xotin-qizlarning bandligini ta'minlash va salomatligini mustahkamlash markazlari, imtiyozli grantlar va kasbga o'qitish dasturlari orqali ayollarning iqtisodiy mustaqilligi sezilarli darajada kuchaygan.

Qiyosiy tahlil qishloq va shahar hududlaridagi farqlarni aniq ko'rsatdi. **Qishloq mahallalarida** mahalla instituti oilaviy tadbirkorlikni (hunarmandchilik, tikuvchilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash) rivojlantirish, "Ayollar daftari" orqali ishsiz ayollarni aniqlash va ularni imtiyozli kredit hamda o'quv dasturlariga jalb qilish orqali muhim rol o'ynamoqda. Shu bilan birga, transport infratuzilmasining yetishmovchiligi, bozorlarga chiqish qiyinligi va kuchli gender stereotiplar (ayolning asosiy vazifasi — oila va bola parvarishi) tufayli ayollarning iqtisodiy faolligi asosan norasmiy va oilaviy shaklda qolmoqda. Bola parvarishi va uy mehnati yuklamasi ayollarning rasmiy bandligini cheklab, ijtimoiy-iqtisodiy faollik darajasini pasaytirmoqda.

Shahar mahallalarida esa vaziyat biroz boshqacha: mahallalar xizmat ko'rsatish sohasidagi tadbirkorlikni (tikuvchilik ustaxonalar, fitnes va sheyping markazlari), ijtimoiy tarmoqlar orqali savdo va xizmatlarni rivojlantirishga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Shahar ayollari ta'lim darajasi va kasbiy malaka jihatidan ustunroq bo'lib, mahalladagi xotin-qizlar faollari va markazlar samaraliroq ishlamoqda. Biroq vaqt tanqisligi (ish va oilaviy majburiyatlar), yuqori raqobat va raqamli ko'nikmalarning yetarli emasligi kabi muammolar mavjud.

Umuman olganda, 2022-yildan keyin joriy etilgan mexanizmlar (markazlar, grantlar va "Ayollar daftari") mahalla institutini ayollar bandligini oshirishning muhim

platformasiga aylantirdi. Mahalla ijtimoiy kapitalni mobilizatsiya qilib, gender tenglik siyosatini mahalliy darajada amalga oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, qishloq va shahar hududlari o'rtasidagi farq saqlanib qolmoqda: qishloqda faollik ko'proq oilaviy-norasmiy shaklda, shaharda esa rasmiy va diversifikatsiyalashgan ko'rinishda namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot gender tenglik nazariyasi va ijtimoiy kapital yondashuvlari asosida mahalla institutining ijobiy ta'sirini tasdiqlagan bo'lsa-da, uning samaradorligini yanada oshirish uchun hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda qo'shimcha choralar ko'rish zarurligini ko'rsatdi.

Takliflar

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Har bir mahallada, ayniqsa qishloq hududlarida, xotin-qizlar uchun **mini-bog'chalar** va bola parvarishi xizmatlarini rivojlantirish. Bu ayollarning uy mehnati yuklamasini kamaytirib, rasmiy bandlik va tadbirkorlikka ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi;

- **Qishloq mahallalarida** oilaviy tadbirkorlikni kuchaytirish maqsadida kooperativlar va klasterlarni (hunarmandchilik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash) ko'paytirish, bozor infratuzilmasini yaxshilash va transport aloqalarini rivojlantirish;

- Mahalla xotin-qizlar faollarini gender tenglik, tadbirkorlik asoslari, raqamli ko'nikmalar va biznesni boshqarish bo'yicha muntazam qo'shimcha o'qitish dasturlarini joriy etish;

- Raqamli platformalar ("Ijtimoiy mahalla" tizimi va boshqalar) orqali mahallalar tajribasini monitoring qilish, eng yaxshi amaliyotlarni umumlashtirish va boshqa hududlarga tarqatish mexanizmini yaratish;

- Shahar mahallalarida vaqtni samarali boshqarish bo'yicha treninglar o'tkazish va oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun moslashuvchan ish sharoitlarini yaratish.

Ushbu takliflar mahalliy hokimiyat organlari, Oila va xotin-qizlar davlat qo'mitasi, Mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash vazirligi hamda tegishli xalqaro tashkilotlar (UNDP, Jahon banki) uchun amaliy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalarini amalga oshirish orqali mahalla institutining samaradorligini oshirish, qishloq-shahar farqlarini kamaytirish va xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini yanada yuqori darajaga ko'tarish mumkin bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sishi va gender tenglikka erishish strategiyasiga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-87-son Farmoni (2022).
2. "2022–2026 yillarda xotin-qizlar faolligini oshirish Milliy dasturi".
3. UNDP hisobotlari va statistik to'plamlar ("O'zbekistonda xotin-qizlar va erkaklar: fakt va raqamlar").
4. Ilmiy maqolalar (Kadirova X.B. va boshqalar)